

A régi pesti Vigadó építéstörténete.

A XIX. század elején Pest legszembeszökőbb és talán legmonumentálisabb épületcsoportja a Német Színház és az azzal egybeépített dunaparti Vigadó volt — legalább is erre engednek következtetni a szabadságharc előtt készült dunai veduták. De ez épületcsoport sorsának tragikumai mintha arányban állott volna annak monumentalitásával — mert hiszen mindkét épület rövid idő alatt úgyszólván teljesen elpusztult. A Német Színház a magyar nemzeti újjászületés korában, 1847-ben tűzvésznek lett áldozatává — a Vigadót viszont Budavár ostroma során Hentzi ágyú pusztították el és pedig oly mértékben, hogy újjáépítéskor az épületet Feszl Frigyes a klasszicizmusból a romantikába forduló kor jellegzetes formáiba öltöztethette. Így a két épületből úgyszólván nem maradt reánk több, mint néhány rajz és metszet, belföldi és külföldi utazók lelkes leírásai — és egy csomó levéltári irat tanúsága. Éppen ezért a helytörténeti kutatás feladata ez épületek történetét tisztázni, azokat legalább is gondolatban újjáépítve elének állítani és egyúttal az elpusztult épület megalkotásának kulturális tényét megvilágítani, — a műalkotásnak művészettörténeti értékelését a lehetőségek határára belül megadni.

A Német Színház felépítésének történetét, annak gazdaságtörténeti vonatkozásait messzemenően tisztázza dr. Kelényi Ottó e kiadványok előző kötetében, dr. Kovács Lajos kutatásai pedig behatóan tisztázzák a Vigadó felépítésének kultúrtörténeti vonatkozásait. A következőkben tehát a dunaparti Vigadóépület építéstörténetét kívánom felderíteni és egyúttal megkísérlem annak művészettudományi értékelését, nevezetesen azt, hogy ez az épület minő jelentőséggel bír a magyar építészet történetében és hogy miképpen illeszkedik bele a XIX. század elejének európai fejlődésébe, hogyan viszonylik a külföld egykorú építészetéhez.

I.

Mint dr. Kelényi tanulmányából tudjuk, a pesti Német Színház felépítésének gondolata II. József nyúlik vissza és a kormánykörök ez intézmény megvalósításával 1790 óta foglalkoztak. Az első pesti Színház és Vigadó terveit F. A. Hillebrandt cs. k. udvari építész készítette 1792-ben (V. ö. Ház, 1911. évfolyam 104—108. l. és Kapossy János: F. A. Hillebrandt, 18. lap és 8. tábla, eredetiek a Fővárosi Múzeumban a V. A. *) 1. számú aktából kiemelve). Ezek a tervek egy az akkori dunasoron hosszan elnyúló, a mai Türr István-utcától a Régi posta-utcáig terjedő telekre készültek. A terveket Hild János építész dolgozta át a »helyi viszonyoknak megfelelően«

*) A V. A. rövidítés a Verschönerungs-Archiv megjelölésére szolgál és a Szépitőbizottmánynak a Székesfővárosi Levéltárban őrzött iratait jelzi.

és azok költségvetését is felállította. 1799-ben Hild egy Csekonics-féle tervet is átdolgozott, 1802-ben pedig egy teljesen új program alapján öt alaprajzot készített, melyeket 1804-ben és 1805-ben ismételten átdolgozott, amint azt özvegyének Hild Klárának 1817 augusztus 29-én József nádorhoz intézett kérvényéből tudjuk. (V. A. 1931.) 1806-ban a Színház és Vigadó számára új hely jelöltetett ki az úgynevezett »Dunaparti Sétatéren a Hajóhidnál«, tehát a mai Vigadó-utca, Vörösmarty-tér, Deák Ferenc-utca és a Vigadó-tér által körülvevő telektömbön. E telekre József nádor rendeletére Aman János bécsi udvari építész készített tervet a Színház és Vigadó épülecsoportjára. Az Aman-féle terv kivitele 1808-ban megkezdett és úgy látszik, hogy ekkor mindkét épületrész alapozásának elkészítésén dolgoztak. Amikor 1809-ben megalakult a Királyi Szépítőbizottmány, az vette kezébe az építkezés ügyét és az Aman-féle terv színházrészének kivitelezését Polláck Mihály építőmesterre bízta, mert ekkor már csak a város felé eső épületrész, a Német Színház épült tovább — a Vigadó egyelőre félbehagyatott és pedig a hiányzó pénzügyi fedezetre való tekintettel. Mindamellett ez időtől kezdve az egész telektömb mint Színház- és Vigadótelek szerepelt és pedig mind az iratokban, mind az egykori térképeken — annak ellenére, hogy a Vigadó alapjainak felhasználása két évtized múlva indult csak meg. A Színház építkezése 1812-ben Polláck által fejeztetett. Ez idő alatt egy 1809-ből eredő szerződés alapján Aman jelentős fizetést, napidíjat és szolgálati lakást kapott a maga munkájáért (V. A. 305.), de úgy látszik, hogy Aman eléggé ritkán tartózkodott Pesten, mert lakását helyettese használja, aki külön fizetést is kap. Aman általában csak levéltárral intézkedett az építkezés irányításában, sorsára, avagy inkább Polláck buzgalmára bízván a Színházat. Polláck teljes mértékben bírhatta a város és a Szépítőbizottmány bizalmát: mikor a munka neki odaítéltetett, a pesti építőmesterek tiltakoztak külföldi származású versenytársuk foglalkoztatása ellen, de a nádor annyira támogatta őt, hogy helyzete teljesen biztos volt. Az építkezést aránylag gyorsan be is fejezte és megbízóinak meglegedésére lezárta az elszámolást. (V. ö. Polláck Mihály és Hild Vince felülvizsgálati jelentését, V. A. 879.) Az Aman-féle Színház tervei elvesztek és az épületet csak néhány, a Székesfővárosi Levéltárban fekvő rajzból és a Fővárosi Múzeumban őrzött távlati képből ismerjük. A levéltári akták közt található rajzok között különös figyelmet érdemel a Színház hosszmetzete, melyből kitűnik, hogy a Színháznak az árkádos portikusz mögött hatalmas ovális alaprajzú, két emeletsoron átnyúló kupolás előcsarnoka volt. Ennek rajza emlékeztet Aman egy tervére, amelyet a bécsi Burgnak a Michaeler-Platzra néző csarnokához készített. Szinte az a benyomásunk e vázlat nyomán, hogy Aman a pesti Színházban kisebb léptékben ki akarta próbálni a bécsi Burgkapu kupolaterének hatását. Az Aman-féle színháznak művészi mivoltához ma már nehéz hozzászólni, de igen valószínű, hogy bár az kivitelének lényegében Aman terveinek felelt meg, a részletek megalkotásában Pollácknak is igen nagy része volt. E föltevéssre jogot ad a Magyar Mérnök és Építész Egylet technikortörténeti gyűjteményének egy színes lapja, amely a pesti Német Színház proscéniumának Pollácktól eredő díszítési terve, de egy később ismertető akta is erősíti e felfogásunkat.

II.

Annak ellenére, hogy a Színház építkezése 1812-ig befejeztetett, a Vigadó alapfalai továbbra is felhasználatlanok maradtak, az Aman-féle tervek megvalósítására évtizedekig nem került sor. Meglehet, hogy Aman ezt a helyzetet a maga számára nem is érezte túlságosan hátrányosnak, mert hiszen mialatt az építkezés szünetelt, jövedelmét éveken át húzta mindaddig, amíg 1819-ben azt a Szépítőbizottmány meg nem szüntette. Ekkor Aman pörrel fenyegetőzött és 1820-ban 6000 forinttal kielégített. (V. A. 2887.) Az ez ügyben való hosszas levelezésből kitűnik, hogy a Szépítőbizottmány tagadta azt, hogy valaha is megkapta volna a Vigadó terveit, bár Hild János özvegye tanuskodik, hogy második férje, Hild Vince azokat beszoigáltatta Aman nevében. Mindenesetre a V. A. 2486-os akta mellékletét képező négy Vigadó-alaprajz és a költségvetés, amelynek végösszege 420.000 frt (1813 decemberéből), Amannak ad igazat. Viszont bizonyos, hogy Aman könnyen vette az egész ügyet s ezért a Szépítőbizottmány vezetői bizalmatlanok voltak a császári építéssel szemben, aki mint valami gyarmati építkezést intézte az európai viszonylatokban is nagy színház ügyeit és csak a tiszteletdíjaival törődött. Annál több melegséggel viseltettek Polláck iránt, akinek lelkes munkáját és közreműködését a Bizottmány munkájában napról-napra látták. E viszonyok eredménye az, hogy amikor 1816-ban Gyürky Pál és Szentiványi Márkus a Vigadónak részvénytársasági alapon való felépítését kezdeményezik, Polláckot kéri fel az Aman-féle tervek átdolgozására. Ezeket az új terveket a nádor is jóváhagyja s most megrendelik Pollácknál a részletes terveket és költségvetést (1816. II. 14.), amelyet csakhamar elkészít. (V. A. 1578.) A várható költségek összege 727.791 Scheinforint. (Az ajánlat tárgyalása V. A. 1594.)

Miben és mennyiben különbözött Polláck terve Amanétól? Minő módosításokat hozott javaslatba? A tömegekben Polláck mindenesetre messzemenőleg kötve volt az Aman-féle elgondoláshoz, mert hiszen az alapfalak évtizedek óta várták a felépítést. Mégis mind az Aman-féle terv távlati képe (V. ö. a Wiener Zeitschrift 1818. évfolyam 45. számában közölt metszetet), mind az előbb említett alaprajzok amellet tanuskodnak, hogy *Polláck tervmódosítása tulajdonképpen új terv készítésének nevezhető.* Aman 13 tengelyesre tervezte a Vigadó dunai homlokzatát és azon 9 tengelyes, kétszeresen előreugró rizalitot képezett. Polláck Vigadója 11 tengelyes volt és ez a 11 tengely az oldalhomlokzatoktól csak egy pillér vastagságra vált el, kivéve az 5 tengelyes portikuszt. Már ebből is az következik, hogy Polláck igen messzemenőleg függetlenítette magát az elődje terve szerint készült alapoktól, valószínűleg új pincepillérekkel, áthidalásokkal segített magán. Aman 9 tengelyes rizalitjából egy 3 tengelyes portikusz ugrik előre, az oszlopcsarnokot hordozó árkádsor az alaprajzok tanúsága szerint oly szűk volt, hogy áthajtóként szóba sem jöhetett, de még gyalogjárásra is kényelmetlen volt. Pollácknál viszont az 5 tengelyes portikusz alá széles arányú, szinte zömök ívekkel képzett árkádsort helyezett, amely emlékeztethetett a régi Lloyd-palotára. A felső oszlopcsarnok arányai rendkívül tágasak és könnyedek, szellős benyomást keltenek.

Végül meg kell említeni azt, hogy Aman a portikusz fölél egy kupolát rajzolt, amely teljesen értelmetlen, vagy legalább is céltalan, a tető összevágódását zavarossá teszi. Polláck homlokzati rajzán, amely a Magyar Mérnök és Építész Egylet tulajdonában van, ugyan szintén szerepel egy kupolának a körvonala, azonban ez a Vigadó mögötti Aman-féle Színházhoz tartozik. Mindebből az tűnik ki, hogy Polláck terve és az aszerint megépített Vigadó teljesen más épület volt, mint az, amelyet Aman tervezett, *így tehát nem átdolgozásról van szó, hanem tökéletesen új tervről*, új szellem, a szükségletek helyes felismeréséből eredő, azokat szolgáló szellem munkájáról, Polláck legsajátabb munkájáról. Hasonlóképpen messzemenőleg és lényegileg megváltoztatta az épület belső elrendezését, amint azt a Polláck-féle épület különböző tervrészleteiből tudjuk. (V. ö. V. A. 2486., 5392., 5532.) Míg Amannál az északi főlépcsőház és a még keskenyebb déli lépcsőház csak egy keskeny, mindössze egy öles folyosón érintkezett, addig Polláck az északi lépcsőházat, mely hatalmas díslépcsőházzá alakult, három öl széles zárt árkáddal fűzte a déli lépcsőházhoz. Az emeleten Aman a nagyterem mögött hasonló szűk és kényelmetlen közlekedést tervezett, Polláck ide öt öles, tehát csaknem 9·5 m széles előcsarnokot épített, amely megfelel a mai előcsarnoknak. De még sokkal jelentősebb volt a változás a termék felosztása tekintetében. Aman a hosszukás formájú nagytermet három emeleten át három oldalon kisebb, de inkább szobanagyságú melléktermekkel vette körül, amelyekből be lehetett lépni, illetve a felsőbb emeletéken be lehetett nézni a nagyterembe. Polláck viszont az arányaiban is megváltoztatott nagyterem mellé az I. és II. emeleten az északi oldalon félkörös lezárású cukrászdát tervezett, a déli oldalon pedig kistermet (»für die nationalen Tänze«), amelyek a mai Vigadóban is megvannak és annak jellegzetes részei. Ebből az következik, hogy az Aman tervezte Vigadó tulajdonképpen egyetlen nagyteremmel bíró és számos kis szobából álló kaszinó lett volna, viszont Polláck a mai értelemben vett termék sorozatából álló Vigadót tervezett.

A nádor a belső elrendezésre vonatkozó módosításokat jóváhagyta, de kívánta, hogy a nagyterem alapterülete 1 : 2-höz arányú legyen, mint az Aman-féle terven, viszont a homlokzat áttervezése nem nyerte meg tetszését. Végül azonban mégis Polláck álláspontja győzött, amint az egykorú metszetek is bizonyítják.

Gyürkyék ismételten sürgetik a döntést és engedélyezést, egymás után nyújtják be a legkülönbözőbb pénzügyi terveket. Végül 1817-ben a nádor kijelenti, hogy azok alapján nem tárgyalhat és a Szépítőbizottmány számvevőjével (Oeconom), Dégennek megfelelő újat készíttet. Közben a több évi rossz termés folytán a gazdasági viszonyok megromlanak és a részvénytársaság alapítói visszalépnek. 1819-ben a nádor azt kívánja, hogy a Szépítőbizottmány gyűjtse össze kinnlevőségeit s létesítsen egy Vigadó-építőalapot, amely a zálogháznál kamatoztassék. Ezenfelül elrendeli az építési anyagok összegyűjtését és szállítását is. Azonban hiábavaló volt a nádor jóakarató sürgetése, hiába lelkesedtek a pestiek, az építkezés elmaradt, sőt még 1821 januárjában is azt írja a nádor, hogy az építkezésről az ő határozott utasítása nélkül szó sem lehet. Ennek dacára mutattassék be neki a jelenlegi viszonyoknak megfelelő költségvetés. Polláck ezeket újra

elkészíti s az 1821 május 24-én beadott költségvetést, mely 428.780 frt végösszegű (V. A. 3016.), fölterjesztik a nádorhoz. Minden hiába, mert az egész ügy Bécsbe terelődik, egy bécsi pénzcsoport tesz ajánlatot és az ügyet a bécsi Hofkammer tárgyalja. Sürgetéseikre a pestiek azt a választ kapják; hogy minden a nádoron múlik. A terveket megint átvizsgáltatják, és azt találják, hogy nem elég pontosak, nem felelnek meg a már létesített alapoknak.

1821 július 9-én a nádor Polláckot megbízza a kiviteli tervek elkészítésével (V. A. 3087.) s általában rendelkezik a tiszteletdíjról is, amely azonban soha ki nem fizettetett. Ezek után 1821 október 24-én (V. A. 3047.) nyilvános árverést hirdet a Vigadónak bérleti alapon való felépítésére, azonban mindössze egy ajánlat érkezik be, sőt a meghosszabbított terminusra ez is elmarad. A Bizottmány kéri a nádort, hogy saját erejéből építkezhessék. A következő év januárjában megvizsgálják az alapokat, amelyek alig szenvedtek kárt és az építési idény végén, októberben megjön Bécsből a legfelsőbb engedélyezés. A nádor elrendeli a költségek pontos megállapítását, azokat átvizsgálja a Landesbaudirektion. Ezek szerint 1823 februárjában a várható kiadások 597.339 forintra rúgnak (V. A. 3282.), míg a rendelkezésre álló tőke 531.669 forint. Mindenki a legkomolyabban veszi a dolgot és az építkezés híre olyan port ver föl, hogy az iparosok meghorhanják a Bizottmányt és még Bécsből is eljön protekciós leveleivel egy gipszszobrász. Elkészül a szükséges anyagok jegyzéke, ajánlatokat kérnek be az összes munkákra, a kőművesmunkáktól a tükörmunkáig, és az építkezés újra elmarad, a tervek és iratok újra megkezdik bonyolult körutazásaikat a különböző udvari számvevőségeknél. Swoboda ezredes megállapítja, hogy Polláck terve költségesebb, mint Amané, azonban kegyesen helyesli a változtatásokat, de valamilyen titkos befolyás újra elgáncsolja az építkezést: a terveket nem lehet visszakapni Bécsből, mindenféle bizottság alakul, számba veszik a tőkét és tartozásokat. Mindez eltart egy évig, az osztrák valuta összeomlása miatt újabb költségvetéseket kérnek s 1825-ben az egész ügy eltemetődik. (V. ö. V. A. 2387-es terjedelmes aktaköteget.)

Hogy mindezen huzavona mögött mi rejlik, azt aligha lehet kifürkészni — udvari intrikákat nem fektettek le írásba. Azonban nem hisszük, hogy tévedünk, mikor föltételezzük, hogy mindebben a mellőzött Aman nagy szerepet játszott, annak ellenére, hogy hatalmas összeggel elégitették ki igényeit. Felfogásunkat bizonyítja az, hogy 1828-ban, mikor Aman felesége elhalálása miatt buskomorságba esik, az építkezés ügye ismét komolyabbá válik. A költségvetés végösszege 1828 január 17-én 582.729 frt. (V. A. 4051.) Polláck április 9—11-ig tárgyal a Hofbaudirektionnal és visszatérve személyesen tesz jelentést a nádornak. Az eredmény az, hogy egy év múlva, 1829 február 28-án megérkezik a legfelsőbb engedély s most, hogy Polláck ellenségei elbuktak, a Hofbaudirektion azt is megengedi, hogy amennyiben a szükséges tőkék rendelkezésre nem állanak, a Szépítőbizottmány kölcsönt vehessen fel. (V. A. 4561.) Az építkezést pedig legmagasabb helyen is Polláckra kívánják bízni. A nádori leirat ezt az elhatározást következőképen indokolja: »Szakismeretei, valamint eddigi tevékenysége feljogosítanak arra a bizalomra, melyet beléje helyeznek úgy a műszaki kérdések tekintetében, mint abban, hogy a felesleges kiadásokat

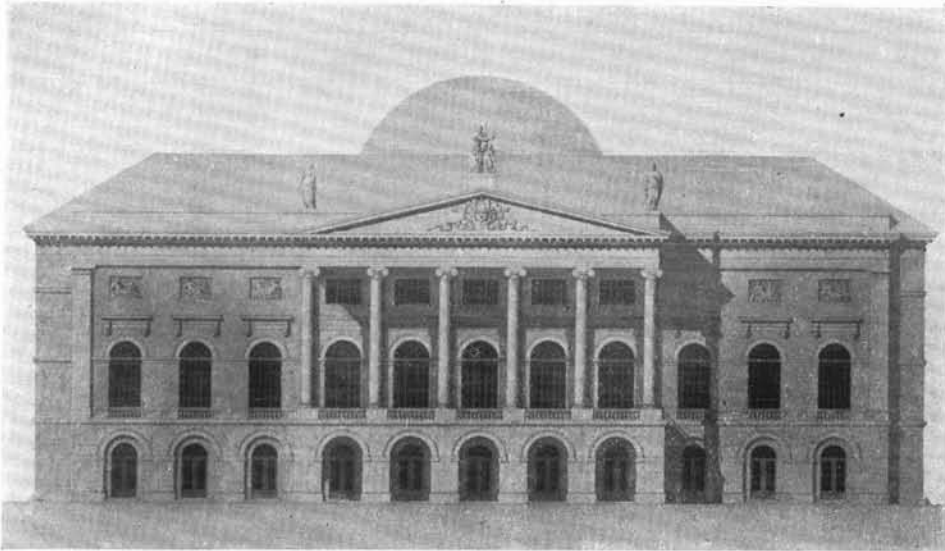
el fogja kerülni és a végső lehetőség takarékosan fog építkezni.« Végül felhívja a nádor a mestert, hogy olyan munkaprogramot dolgozzon ki, amelynek értelmében az építkezés több év tartamára osztható fel. (V. A. 4561. 1829 II. 28.) Polláck e kívánságnak eleget is tesz egy hároméves program előterjesztésével (III. 3.) s csakhamar megkapja a kivitelre szóló megbízást is : tehát nemcsak a terveket készíti, hanem az építőmunka elvégzését is reábízzák, még pedig árlejtés nélkül, mivel az előzetes költségvetés bizottságilag állapított meg. Az építkezés számellenőrévé pedig a városi mérnököt, Dégent nevezik ki. (V. A. 4562.)

III.

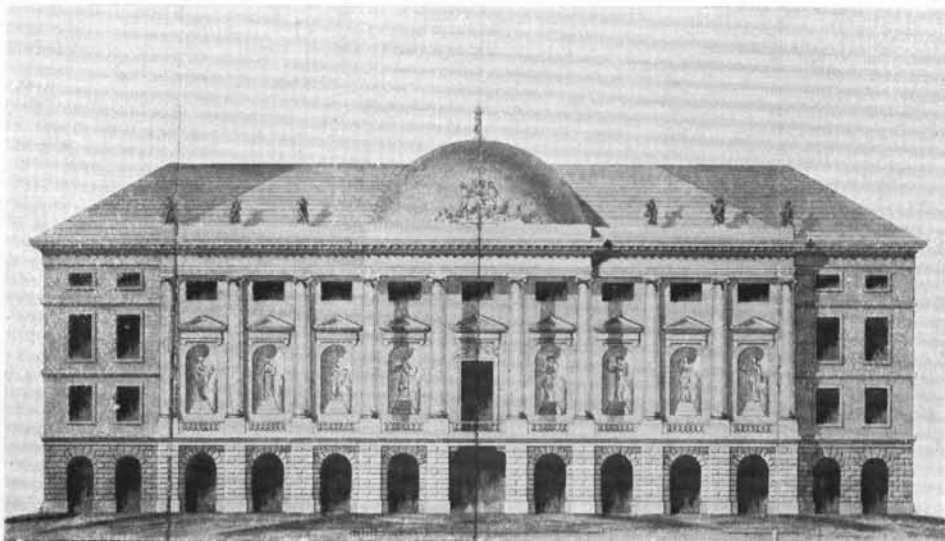
Így Polláck tizenhárom évi harc, a terveknek ismételt átdolgozása, a végső részletekbe menő költségvetések számtalan újradolgozása után végre hozzáfoghat élete egyik főművének megépítéséhez. Valóban tisztelettel kell meghajolni Polláck idegei előtt, melyeket ez a végnélküli huzavona, bécsi ellenségeinek ez a keménysége nem örölt meg, nem vette el kedvét, nem bénította meg művészi törekvését. Mert a mű, melyet a következő négy évben fölépített, virtuozitásának, alkotó frissességének egyik csodája volt, azok után ítélve, amik reánk maradtak : néhány rajz és a kortársak osztatlan elismerése. Tragikus sorsa művészetének, hogy Hentzi észnélküli, fejvesztett makacs ágyuzásának áldozatává kellett válnia empire stílusú középületeink e remekének.

Az építkezés erős ütemben folyhatott, a mester minduntalan sürgeti a gyorsan fogyó anyagoknak — kő és téglá — pótlását a városi bányákból és tégláégetőkből. A nyár vége felé, 1829 augusztusában már az emelet is elkészüléfélben van s Polláck munkába adja a díszítő kőfaragómunkákat. A V. A. aktáiban megvannak ezek megrendelési részletrajzai, melyeket Kauser, Kronberger és Fessl kőművesmesterek készítenek, az elsők mint a város adósai. (V. A. 4572., 4741. és 4822.) A tél elejére már a falegyent is elérték s Polláck a tetőszék felállítását s rézfedési anyag beszerzését sürgeti (V. A. 4818.), úgyhogy 1830 tavaszán a mestert már a belső kiképzés gondja foglalkoztatja és elkészíti a stukk márvány, a szobrász- és festőmunkák költségvetését. (V. A. 4890.) Legnagyobb gondját a stukk márvány munkák alkotják. Pietro Nobile, a híres bécsi császári építész felhívja figyelmét a Martinelli fivérekre, akik ezeket a munkákat saját találmányú anyagokból készítik, melynek előnye a moshatóság.

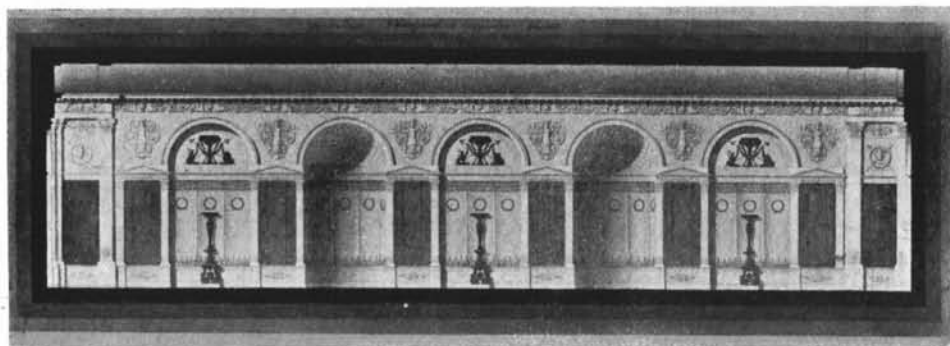
Az előző év őszén Bécsben is járt a mester e kérdést tanulmányozni s meglekint a Metternich herceg villája számára készült munkákat, amelyek azonban nem nyelik meg tetszését, úgyhogy a pesti Maurer Jánost bizatja meg, míg a szobrászmunkákat a pesti Uhl Ferenc kapja, a festőmunkákat pedig Wágner, Kappel és Kemm pesti mesterek végzik. (V. A. 4890.) A stukkaturmunkák elvégzése elhúzódik és ezért 1830—31 telén a Vigadót már fűtik. (V. A. 4994.) Miután szeptemberben a padozatokat feltöltötték (V. A. 4999.), az üvegezést elvégezteti (V. A. 5032.) s utána beállványoztatja a termeket. (V. A. 5055.) 1831 januárjában már a tükrök elhelyezési módját is megadja. (V. A. 5129.) Ugyanakkor a kőpadozatokat is megrendeli. (V. A. 5140.) Közben a külső kiképzés is befejezést nyert. Az utolsó kő-

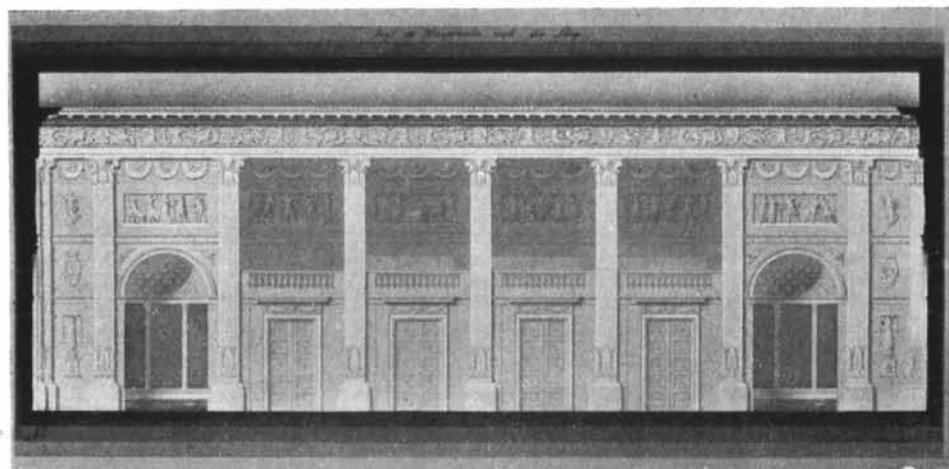
16. Pollácz Mihály : A régi pesti Vigadó homlokzatának terve.

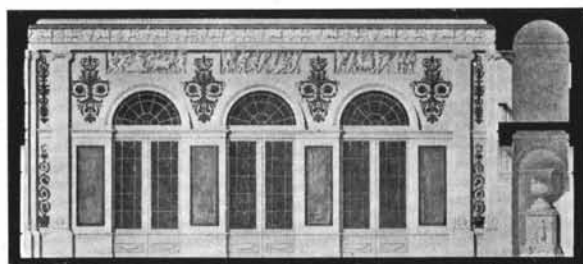
17. Aman János : A régi pesti Vigadó homlokzatának terve.

18. Polláck Mihály : A régi pesti Vigadó cukrászdájának terve.

19. Polláck Mihály : A régi pesti Vigadó nagytermének terve.

20. Polláck Mihály : A régi pesti Vigadó kistermének terve.

faragómunkák még 1830 őszén megrendeltettek (V. A. 5034.), úgyhogy a következő év májusában védőtető válik szükségessé, nehogy a további munkák által megsérüljenek. (V. A. 5149.) Az esőlevezető csatornákra szükség van. (V. A. 5271.) Közben a Városi Vigadó-pénzalap kimerül s a nádor 20.000 frt kölcsön föl vételét engedélyezi. (V. A. 5152.) A tükrök is megrendelhetők, amiről szólva Polláck azonnal jelenti, hogy ez a cikk olcsóbb lett. (V. A. 5185.)

Az építkezés előrehaladását tanúsítja az, hogy 1831 július 27-én Polláck a felülvizsgálat megindítását kéri, és hogy a Nagyhíd-utca (Deák Ferenc-utca) kövezését halaszthatatlannak mondja (V. A. 5245.), de még inkább az a jelentése, mely szerint a lakások Jakab napra, július 25-re kiadhatók lesznek, míg a kávéház csak az 1832-es év Szent György napjára, április 24-re lesz bérbeadható. (V. A. 5295.) A festőmunkák terminusa 1832 áprilisa. (V. A. 5314.) A leszámolásokat is beterjeszti Polláck 1831 augusztusában, a felülvizsgálattal a Szépitőbizottmány Hofrichter építőmestert bízza meg. (V. A. 5303.)

Így Polláck elkészülve azzal a munkával, melynek ő volt a vállalkozója is, teljes erejét a Vigadó belső kiképzésének szentelheti. Tervei mindjobban megérnek, kialakulnak: a Kredenzsaal, később csemegetár — mely a mai Fessel-féle Vigadó cukrászdájának felelt meg — falaira domborműveket akar alkalmazni. (V. A. 5328.) És 1831 novemberében beterjeszti a Vigadókávéház, valamint az emeleti éttermek és tánctermekek berendezési terveit. A mester ezekre a bútordarabokra, valamint a csillárookra különös gondot fordít. Egy 1832 januárjában kelt előterjesztésében hangsúlyozza ezeknek fontosságát, mert ez a nagyszerű, az ország határán túl is feltűnést keltő épület hírének csak akkor tarthatja meg, ha a Szépitőbizottmány beleegyezik, hogy a berendezés is elsőrangú legyen mind szépség, mind tartósság tekintetében. (V. A. 5362. és 5387.) Ugyanakkor beterjeszti a berendezési terveket, nevezetesen a három nagy teremét és az éttermekeit. Az alaprajzokon szembeszökő Polláck ízlése: nagy kerek asztalok népesítették be az étkezőhelyiségeket, úgy amint azt ma csak a legelsőbbrendű luxusszállodákban látjuk. Amennyire a mester terve szerint készült néhány berendezési tárgyat ismerjük, ezek a költségvetésben körülírt cseresznyefából és mahagóniból készült, aranyozott rézveretekkel díszített asztalok és székek a biedermeier asztalosmunka remekei lehettek. Készítőjük Palládi Ferenc és Steindl Ferenc volt, ezek kissé naiv mesteremberrajzai az akták között reánk maradtak. (V. A. 5394.) Annál finomabb Polláck rajza a cukrászda két hatalmas kirakóasztalához, melynek lábait szárnyas chimérák tartották.

További gondja a mesternek a terem világítása. Egy hatalmas aktaköteg a nyoma erre vonatkozó tárgyalásainak. (V. A. 5394.) Egy rajz a bécsi Clemens Listtől némi képet ad az empire csillárok és falikarok e remekeiről. A szállítással, melyre ajánlatot tett rajzokkal a pesti Rotter és Rietmann szobrászcég is (1821 október, V. A. 5362.), a szintén bécsi La Vigne bízott meg. A nagy terem két főcsillára tíz láb átmérőjű volt és tizenhat láb magas, 184 gyertyával, a két kisebbik tizenkét láb magas, 138 gyertyával. Ezenkívül tizenkét fali-kar szórta fényét a terembe. Ez a teljes összegében 710 gyertya pazar fényáradatán kívül olyan hőt sugárzott,

hogy a fűtés fölösleges volt. S hogy a ragyogás és fény fokoztassék, a stukk-márvány ragyogó felületeire 160 darab tükröt helyeztetett Polláck. Ezek után nem lehet csodálkozni azon, hogy a Vigadó pompájáról Európaszerte híres volt s az útirajzok csodálattal beszélnek az ott kifejtett fényűzésről.

A bejelentett terminusok persze nem voltak betarthatók, a kávéház-bérletet csak 1832 szeptemberében kapja meg Fischer Péter. (V. A. 5517.) Ennek ellenére Polláck ez év június 11-én jelenti, hogy a Vigadó teljesen elkészült. (V. A. 5532.) A nádor elrendeli a végleges felülvizsgálatot s ezeket írja augusztus 23-i levelében: »Fejeztessék ki az építésnek, Polláck Mihálynak, elismerésem az építkezés helyes vezetéseért és azért az ismét bebizonyított odaadásért, mellyel az én öbelé fektetett bizalmamat teljes mértékben igazolta.« Polláck ezután a Vigadó összes terveit egy díszes portefeuilleben átnyújtja a nádornak és egy kéréssel fordul a Szépítőbizottmányon keresztül a nádorhoz: az elmúlt 21 év alatt teljesített munkáinak elismeréséül engedjék el neki a nádortcai telke vétel-árából fennmaradt tartozása, hogy ezzel megtéríttessenek különböző előlegezett költségei, a Színház építési terveiből kifolyólag 500 forint, utazásainak kiadásai és mindama veszteségek, amelyek késedelmes fizetésből s a pénz elértéktelenedéséből kifolyólag érték. Kérését részletesen indokolja. Mindennek az oka: Aman udvari építész úrnak az alulírottal szembeni ellenségeskedése (melyet az alulírott az épület hibáira vonatkozó nyilatkozatainak, valamint azoknak az alap és az épület javát célzó javaslatainak, melyekkel a hiányokon segíteni akart, köszönhet), mert amiatt vesztesége jól megérdemelt keresetének önkényes leszállítására következtében 71.676 bankó cédulában számított forintra növekedett, miáltal az építkezésen nemhogy nem keresett, hanem még saját vagyonát is 36.000 bankó cédulában számított forintnyi veszteség érte... Aman úr később be is látta mindezt, de alulírott nem óhajtotta kegyeit igénybe venni... (V. A. 5579.) Hiszen Aman a Színház terveierért napi 8 forintot és ezenfelül 1500 forint évi fizetést kapott, helyettese évi 1200 forintot vett fel és ingyenlakást élvezett. S végül még 6000 frt végkielégítés is kifizetett a tervezőnek. Így a mester azt hiszi, kérése méltányosnak nevezhető. Annál is inkább, mivel a Szépítőbizottmánynak 1817 óta fizetés nélkül áll rendelkezésére, s tiszteletdíja 1821-ben és 1829-ben ismételtelen engedélyeztetett.

A nádor jóakarattal pártolja Polláck kérését, a Szépítőbizottmány előterjesztésére a mester adósságát 11.000 frt értékben elengedi, a neki felajánlott tervgyűjteményt pedig a Szépítőbizottmánynak ajándékozza.

E tervek sokáig lappangtak, de úgy hisszük, a Magyar Mérnök és Építész Egylet technikatörténeti gyűjteményének részét képező és oda ki nem deríthető úton került 34 darab Polláck-féle tervben ezeket kell felismernünk. Megvan köztük a Vigadó homlokzata, külön lapon a gerendázat és az oromzat terve, de a legértékesebbek a termek belső kiképzésének tervei, mely rajzok végső kidolgozottsága, finom kivitele bizonyítja, milyen különös gonddal készítette elő ezt a munkát mesterünk.

De nem szabad azt hinni, hogy Polláck e kedvenc művétől ezzel elszakadt. 1833 január 13-án volt az ünnepélyes megnyitás: az első nagy bál, amelyen nem kevesebben, mint 1828-an voltak jelen. Jegy összesen

2524 frt értékben kelt el. Néhány nap múlva a nádor felhívja Polláckot, hogy számoljon be saját tapasztalatairól, hogy mit kíván még változtatni, mi nem vált be? A mester öt hosszú oldalon számol be s javasol néhány változtatást bejáratok, világítás és fűtés tekintetében. A nádor tudomásul veszi mindezt és kijelenti, hogy az épületen Polláck beleegyezése nélkül sem változtatható meg. (V. A. 5705.) Vajjon kaphat-e ennél szebb elismerést egy építész? Polláck szíven is viseli az épület további sorsát, 1833 novemberében például felháborodott jelentést nyújt be, amelyben kikel az ellen, hogy az első emeleti éttermekben dohányoztak. (V. A. 5798.) Nemsokára pedig a Vigadó házmesterének szolgálati szabályzatát készíti el. (V. A. 5547.) Egészen visszavonulásáig, amely 1844-ben következett be, nyomon követhetjük aprólékos gondoskodását.

IV.

Polláck művének építéstörténetét kutatásainkkal teljesen tisztázni tudtuk s ritka elevenséggel áll előttünk az épület tervezésének és megvalósulásának minden részlete. Viszont az épület művészi mivoltáról néhány rajz nyújt csak felvilágosítást: a homlokzat és néhány részlete, a nagy termék díszítési tervei, a Magyar Mérnök és Építész Egylet technikatörténeti gyűjteményében, a Fővárosi Múzeum távlati képe, néhány rajz a Szépítőbizottmány irataiban. A rendszeres alaprajzok elvesztek és így a Fővárosi Levéltár néhány berendezési tervére vagyunk utalva s Polláck említett jelentésének vázlatára. Az épület megjelenésének egészét bevezetőleg vázoltuk. Polláck mindenesetre valami egészen nagyszabásút akart alkotni, olyan épületet, amely megjelenésével a Dunasor egészen uralkodhatott. Ehhez nemcsak a nagy méretek voltak szükségesek, hanem ugyanannyira szükséges volt az arányokbeli nagyság és tisztaság. Ezért a homlokzat tagolásában teljesen szigorú arányosságot igyekezett betartani. Míg a nagy oszlopcsarnok szélessége mintegy 15 öl, addig a szárnyaké 10 öl. Az arányossági viszony tehát

$$2 : 3 : 2$$

De, hogy ezt elérje, a mesternek némileg korigálnia kellett a viszonyokat, mert hiszen az összszélességben kötve volt a színház épülete által. Tehát a szárnyak kívánatos hosszán túl kis visszaugrásokat képezett, amelyek arra is alkalmasak, hogy a színházépület oldalán adódó háromemeletes szimpla lakóház homlokzatát leválasszák a dunai homlokzattól.

A klasszikus 2 : 3 arányban osztott homlokzat közepére került az ion stílusú oszlopcsarnok, melynek magasságbeli kiemelése problémát jelentett, mivel az egységes főpárkányhoz a klasszicista mester úgyszólván kötve volt. Ezt úgy oldotta meg tehát, hogy a szárnyakon az egységes méretű félköríves ablakok fölé reliefeket helyezett, amelyek a falat hangsúlyozták és kiemelték a rizalitnak magasba szökő mivoltát. A vertikális tendenciáit továbbá azzal fokozta, hogy míg az oszlopcsarnokokban az oszlopközök száma öt, addig a szárnyakon három ablaktengelyt alkalmazott. Az előbbi arányszámokban kifejezett szélességeket tekintetbe véve, az egy-egy

tengelyhez tartozó szélességek a szárnyakon és az oszlopcsarnokban úgy aránylanak, mint

4 : 3 : 4

A vertikálisban az arányosságokat teljes klasszikus tisztaságban valósította meg, az árkádok magasságának kétszeresét adta az oszlopoknak. Ha keressük a mintaképét e tágas állású oszlopcsarnoknak — az épület egyik fő jellegzetességének — tanácstalanok vagyunk s újra Polláck zsenialitását kell kiemelnünk.

Ha ezt a nagyszerű térpompát látjuk, akkor a bevezetőleg ismertetett Aman-féle elrendezés szűkös és kispolgári megoldásnak tűnik, a kispolgár elképzelésének, akinek élete a pipázó hangulatában csúcsosodik ki. Polláck elképzelése pedig egy felvirágzó, nagyarányú társadalmi életre berendezkedő, Kazinczy szavával élve metropolisznak tűnő, a 19. századeleji város polgársága részére készült.

Az alaprajzi elrendezést a berendezési tervekből mintegy sejtjük (V. A. 5394.): a termek a Duna felé feküdtek, a mai Vigadó-utca felé volt a bejárat és a lépcsőház, míg a mai Deák Ferenc-utca felé a kocsihajtó, az emeleten a ruhatárak helyezkedtek el. Ezen helyiségek és a nagy terem mögötti ötöles galéria között, a színház felé egy kis udvar feküdt. A galéria fölött, a második emeleten volt a nagy terem felé nyitott zenekarzat, úgyhogy a mai úgynevezett esztrád helyén, úgy látszik négy hatalmas ajtó nyílt az emeleti előcsarnokból a terembe, míg a mai Vigadó két ajtaja helyén egy-egy félkör-alaprajzú fülke feküdt.

A három nagy terem pompás térorganizmust alkotott, amelynek gerince a nagy terem hossz tengelye volt. El kell képzelni ezeket a termeket, mikor a három-három roppant méretű ajtó tágranyílt s a szemlélő a kis teremből a cukrászdába pillantott, avagy a cukrászda hatalmas apszisából a kisterem széles színpadszerű fülkéjébe nézett. El kell képzelni, mikor valamely ünnepély alkalmával a vendégek végigsétáltak ezen a térsorozaton s változatos, egymásra következő benyomásait élvezték; az alacsonyabb és színezésükben hűvösebb szélső termekből a nagyteremnek ezernyi gyertya fényáradatában csillogó halványsárga glóriájába léptek.

Vizsgálván ezen épület térformáit, arányosságait, nem adódnak azok a tiszta viszonylatok, amelyeket például a Nemzeti Múzeumnál majd megállapíthatunk. Az arányok számszerű tisztasága itt nyilvánvalóan azért nincs meg, mert Polláck keze az Aman-féle alapok által nagyon is meg volt kötve. Ezért azután Polláck annál nagyobb súlyt vetett a termeknek nemcsak gazdag, hanem a végsőkig fokozott artistikus díszítésére. A Mérnök és Építész Egylet említett interieur-tervei csodálatos szépségükben, kivitelük tökéletességében szinte fölelevenítik a termek valóságos megjelenését.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy Polláck a szinte szükség-szerűen kialakult térarányokat a díszítésben igyekezett legalább némileg kikorrigálni. A cukrászda félkörét egy téglányalakú térbe állította be, a sarkokat felhasználván a cukrászda mellék helyiségeiül, ebből adódtak azután a nagy apszist kísérő kisebb apszisok. A nagy teremben a főfalat a zenekarzatnál hat mezőre tagolta, úgyhogy a terem falának közepére

minden megszokás és konvenció ellenére pillér került. Azonban a díszítés oly gazdag és megkapó, hogy ez a szabálytalanság fel sem tűnik.

A díszítés főeleme a stukk-márvány pillérek közötti szintén stukkirozott felületekre illesztett csodálatos finomságú, szinte ötvösmunkára emlékeztető gipsz szobrászmunka, amelynek jellegzetessége a legvégsőkig menő precizitás volt. És ebben ismét az empire művészet karakterisztikumát láthatjuk, mert az előző kor a stukk-szobrászmunkánál a súlyt éppen a festői légyságra helyezte.

Azonban a díszítés legfőbb eszköze — legalább is amennyire ma megítélhetjük — a színezésnek végtelen finomsága volt, amelyet az interieur-rajzok megőriztek számunkra. A cukrászda egészen halvány szürke, erősen erezett márványszínt kapott, fehér szobrászmunkával. A nagy terem halványsárga színt, világosabb pillérekkel, fehér szobrászmunkával, amely a tektonikus alkatrészekre is kiterjedt: a pillérek szokatlan palmettás lábazatára és a fríz elragadó puttóreliefjére. A kis terem sötétebb, hideg zöld színű volt, míg szobrászmunkái aranyozva voltak. Látnivaló, hogy a szélső terem színe miként fokozta a középső terem meleg, világító színakkordját. Ez a komponálási módszer: különböző egymásbanyúló, hasonló rendeltetésű termek színeinek egymásra vonatkoztatása, a 18. század raffinált díszítőművészetének hagyománya volt. Cuvilliés a nymphenburgi kastélykert bájos Amalienburgjában a legragyogóbban alkalmazta ezt a módszert. Ott a két oldalon fekvő kisebb termek citromsárgája és méregzöldje fokozza a középső terem kék és ezüst ragyogását. Polláck színösszeállításában persze sokkal egyszerűbb és nyugodtabb maradt. Díszítőművészete alapján véve igen közel állt a Goethe korabeli Weimar csodálatosan harmónikus interieurjeinek dekoratív kiképzéséhez: a hercegi palotához, melynek belső kiképzése Goethe irányítása mellett történt, — de még inkább Anna Amália hercegnő bájos tiefurti nyaralókastélyának díszítéseivel. Ezek az interieurok a 18. század végéről s a 19. század elejéről valók — s meglepően azonos hangulatúak a 20—30 évvel későbbi Polláck-féle interieurokkal. Ha viszont ezzel szemben egy más német interieurcsoportra gondolunk, például a berliniekre, a müncheni Rezidencia Nibelungen-termeire (1831), a Glyptotheka csarnokainak falfestményeire, tehát olyan helyiségekre, amelyek Schinkel és Klenze tervei szerint és vezetése mellett 1820 és 1830 között valósultak meg, akkor azokat Polláck felfogásával ellentéteseknek nevezzük, dacára azonos keletkezési idejüknek. Míg ezekben nyugtalan tarkaság, tudatos, szinte tudományos archeologizálás nyilvánul meg, például a pompeji faldíszítések formáinak és színeinek szinte szolgai másolása, addig Pollácknál a nagyvonalú komponálás, a színek nyugalmas harmóniája az uralkodó elem. Különösen szembeszökik ez a különbség akkor, ha a sors kegye által reánk maradt Polláck-féle interieur-terveket összehasonlítjuk a porosz királyi vízfestménygyűjtemény lapjaival, amelyek legnagyobb részét a királyi család és rokonságának lakásait ábrázolják. Ebben a sorozatban nem találunk egyetlen olyan nyugodt, előkelő és gazdag hatású interieur-rajzot, mint a Polláckéi. Mindegyikben az elemek sokasága kíván hatóelemmé válni, mindegyik roppant történelmi stílusismeret gyümölcse, illetve egy szintézisnek kísérlete. De egyik sem valamely művészi alapkoncepciónak kiérett eredménye. Ellenkezőleg,

szinte parvenüszerű halmozásnak nyugtalanságát tünteti fel, tanuskodni akarván arról, hogy a művész mi mindent tanult meg, mi mindent tud. Persze csak sok részletet. És ugyanezt tapasztaljuk még ott is, ahol egy erőskezű művészegyéniség, mint Schinkel, terveivel találkozunk; például a berlini kastély híres nagy teázótermében a félkörű antikos dívánnal. Itt is sok száz elemnek kaotikus tömege, a festés kicsinyes tarkasága dominál. S e mester legjobb művében, a bájos charlottenhofi kastély barokkos enfiládja, szobasora a színezésében pompeji házak utánzására törekszik. Így szinte megfoghatatlannak tűnik az, hogy Klenze a Glyptothekában, amely görög szobrok felállítására készült, a háttérül szolgáló falakra nem átalított Schnorr von Carlsfelddel hatalmas tarka figurális freskókat festetni. Távol áll tőlem, hogy Polláck interieur-művészetét bármimemű összefüggésbe hozzam a 18. századvégi építőművészettel. Weimar és Berlin-München felemlítésével csak mesterünk művészetének időrendi és pedig magasabb szempontú időrendi meghatározására törekedtem, nevezetesen azt akartam megéreztetni, hogy művészete nem hozható egy nevezőre Schinkel és Klenze iskolájával. Szükséges ez azért is, mert Hans Hildebrandt »Die Kunst des XIX. und XX. Jahrhunderts« című kötetében azt írta, hogy Schinkel hatása Budapestig terjed, ahol az északnémet klasszicistának méltó, de nem egyenértékű tanítványa akadt Polláck Mihályban. (144. l.) A tájékoztatlanságnak egy egészen különös esetével állunk itt szemben, amelyen csak csodálkozni lehet. Schinkel, Klenze és kortársaik jellegzetesen és tisztán 19. századi mesterek, az akadémiák tanítványai, akiknél az építő- és díszítőművészet alapjai már tudományos kutatásokon, az archeologia eredményein nyugszanak, akik számára a minél hűségesebb részletmásolás a legfőbb művészi cél. Ezzel szemben Polláck művészete a barokk kor gyakorlatán, telivérű műhelygyakorlatán alapul. Ő is az antik építészetből meríti formanyelvét, de e formanyelv elemeivel szemben megtartja a maga legteljesebb művészi szabadságát, az antik formákat a legteljesebb művészi szabadsággal kezeli, idomítja és módosítja a maga nagyobb céljainak megfelelően. És e kétféle művészi felfogás közötti alapvető ellentét a műalkotás, az épület egészének alakításában ugyanolyan plasztikusan kitűnik, mint a részletek terén. Polláck minden nagyobb szabású művében, a nagyobb városi lakóházakban éppen úgy, mint monumentális alkotásaiban legmegragadóbb a terek komponálása, azok nagyvonalú összefoglalása, szinte szimfonikus összecsengése. A legjobban megítélhetjük ezt a Magyar Nemzeti Múzeum palotájának földszinti és elsőemeleti csarnokainak csodálatos együttesében. Ezek a terek, mint volt alkalmam kimutatni, (V. ö. Magyar Művészet, 1927. évf. 192. l.) nagy kiterjedésükben egyetlen hatalmas térkompozíciót alkotnak, olyan téregyüttest, amelyeneket például Olaszországban Piermarini vagy Vanvitelli a 18. század második felében alkottak.

Ezzel szemben a Polláckkal egyidőben alkotó nyugati klasszicisták művészi alap gondolata teljesen ellentétes. — A tömegek és terek eleven áradása mindinkább megmerevedik. A mozgás nyugalommá csendesedik és fokozatosan elérkeznek oda, hogy már nemcsak az épület egésze önmagában nyugvó, hanem ilyenné lesznek részei is, sőt minden egyes tér is önmagában valóvá lesz — írja Hildebrandt idézett munkájában (28. l.). Egészen kétségtelen az, hogy ez egyidőben alkotó művészek között, sőt

ezen csaknem egykorú művészek között (Polláck Mihály 1773—1855, Schinkel 1781—1844, Klenze 1784—1864) művészettörténeti szempontból generáció-különbség áll fenn, amelyet munkáik a látó szemű számára szabatosan megvilágítanak.

Polláck Mihály művészi egyéniségének ezt az oldalát érthetővé teszi az az iskola, amelyen keresztülment. Mint tudjuk, Polláck Mihály mostoha-
bátyjának, a Milánóban alkotó nagyírú Leopoldo Pollácknak műtermében nevelkedett. Ez a milánói mester képviselte Északolaszországban XVI. Lajos stílusának logikus átmenetét a klasszicizmusba. Művészete a késői barokkban, Piermarini és Vanvitelli dúsan csengő terművészetében, mint a barokk és rokokó művészi fejlődése során eltorzított görög-római részletformákban, azoknak tisztább, de mégis művészi szabadságú kezelésében gyökeredzett.

Mi a művészi jelentősége Polláck Vigadójának a 19. századeleji magyar építészetben? Ha gondolatban végigjárjuk a 20-as évek Pestjét és emlékezetünkbe idézzük a város nagyszabású középületeit, akkor a templomokon, a művészileg teljesen jelentéktelen Újépületen és az Aman-féle Színházon kívül a monumentálisnak jelzőjét talán csak Martinnelli műve, a Rökkantak-háza érdemli ki. Pest az utolsó száz évben felépült polgári város volt, kereskedelmi kiegészítője a nádor és a Helytartótanács székhelyének, Budának. Az újjáépítés első százhusz éve az elsődleges életszükségletek megteremtésére szorítkozott: 1820 előtt lakóházak, kisebb paloták és néhány templom épült és ekkor a reformkorszak megindulása, az ország közszellemének ébredése napirendre tűzi a középületeket. Már a század elején felvetődik a Nemzeti Múzeum épületének terve, a magyar katonai iskola épületét a Karok és Rendek sürgetésére ugyancsak programra tűzik. A polgárság felépítette a Színházat és nem sokkal később a hatalmas Kereskedelmi Csarnokot. Ebből a légkörből nőttek ki Polláck Vigadó-tervei. Ő mint vérbeli építész, éles szemmel átlátta, hogy az Aman-féle tervek egy szűkös kaszinó tervei, amely egy exkluzív kör igényeit szolgálta volna, pedig Pestnek, ennek a felvirágzó városnak olyan Vigadóra volt szüksége, amely egész társadalmi életét befogadhatta. A helyzet világos átlátásából merítette Polláck az erőt ahhoz, hogy Aman és a befolyása alatt álló bécsi udvari építőigazgatósággal szembeálljon. Ő mint e város választott polgára igen jól tudta, hogy más térorganizmust kell megvalósítania, mint amilyent a bécsi udvari építész elgondolt. Miután ennek megfelelő tételrendezésű tervet készített, annak formaiságát is a maga művészi felfogásának megfelelően dolgozta át. Legjobban kifejeződik ez a két homlokzat különbségében. Aman homlokzata határozottan és eltagadhatatlanul formalisztikus. A félköríves szoborfülkék kedvéért a nagy terem természetes nappali világításáról lemondott. És ez a zárt homlokzat-forma a századeleji európai klasszicizmusnak különösen kedves volt, mert az ilyen zárt falfelületekről azt hitték, hogy azok különösen antikosak. Viszont Polláck, a vérbeli művész, aki annak az életnek épített, amelynek maga is részese volt, evvel az életet tagadó formalizmussal és annak kifejező formáival egyetértően nem tudott és ennél fogva azt egy mozdulattal lesöpörte a Vigadó homlokzati tervéről. Sőt egész különösen jellemző, hogy az ablakoknak nem adott

túlzottan felmagasított függőleges arányokat, hanem szinte szélesek. Ezek nem az e korban néha előforduló túlzott hangsúlyú ablakóriások, hanem az emberi arányokra tervezettek és éppen ebben látjuk az építészet legélesebb fokmérőjét: az emberi léptéket, amely az erre érzéketlen, a formalisztikusan gondolkodó építészek számára rendesen ismeretlen. Ezzel szemben Polláck művészetének harmónikusan kiegyensúlyozott és legszebb tanúsága az, hogy mind az általános elrendezésben, mind a részletekben mindig az emberre gondolt. Így a Vigadó esetében is. A művészeti helyzet a következő: Míg az elődök csak a kis és legkisebb feladatok között mozogtak, most a megérett korszellem nagy és legnagyobb feladatok elé állítja az építész. És Polláck Mihály azonnal megtalálja azt a hangnemet, amely e kornak megfelel, nem esik a túlzott méretek csapdájába és ugyanazzal a harmónikus érzéssel alakítja nagy feladatait, mint a mindennapiakat. Jól tudja, hogy ugyanazoknak épít a fórumon, mint az utcák házsoraiban. Így és ezáltal válhatott a régi Pesti Vigadó e kor lelkületének kifejezőjévé. Úgy tetszik, hogy sikereinek titkát éppen ilyenén művészetében kell keresnünk. A 19. század eleji Pest még erősen benne gyökeredzett a barokk kor kultúrájában és abból semmiesetre sem nőtt ki teljesen, bár odafordult az európai klasszicizmus egyszerűbségéhez. De azt lágyabban, kevesebb formai ridegséggel vette át, mint a nyugatibb városok, éppen mert a barokk mult itt még közelebb volt, mint ott, ahol a rideg és tudományosan megalapozott historizmus — a művészetben az archeologizálás — sokkal erősebben megfogta a szellemi életet. Jelentős része volt ebben annak, hogy Pesten még nem működött művészeti akadémia, amelyen a művészet a régiségtudomány eredményeinek illusztrálásává fajult volna. Így itt egészségesebben, az összefüggések megtartásával fejlődtek a dolgok és a tudálékos archeológizáló építészet szele is csak később jutott el ide: például Hild József késői műveiben, Zambelli Lövöldéjében.

De Polláck Mihály művészete nemcsak Pestet kapta meg, munkássága és annak hatása az egész országra szétsugárzott: a székesfehérvári és bajai megyeház, számos vidéki kastély — Alcsut, Fót és Gyömrő — mindmennyi tanúságai annak, hogy művészete mennyire megfelelt a kor hangulatának, éppen mert azt kifejezte és megszólaltatta, kőbe örökítette. És a Vigadó épülete e tekintetben talán a legsikerültebb volt, mert amennyire ismerhetjük, a mester legkitűnőbb alkotásának tetszik. Azzá pedig azért tehet, mert ez épületnél két oldalról is támogatták: a nádor, aki művészi intencióit messzemenően megértette és magáévá tette, másfelől a pesti polgárság, amely közvetve lehetővé tette ez épület, e nagy mestermű megalkotását. Mert teljesen igaza volt Ripka Ferenc főpolgármesternek, amikor az 1930. évi építészkongresszus megnyitó beszédét ezekkel a mondatokkal fejezte be: »De nem szabad elfelejteni, hogy ezt a várost nem építették sem fejedelmek, sem gazdag nagyurak. E városnak nem voltak bőkezű mecénásai. Ezt a várost a magyar polgárok építették kemény munkájukkal szerzett filléreikből, épületeit, amelyek kultúráját hirdetik, a polgárság adóiból emelték. Igen, büszkék vagyunk Budapestre, mert egészen a magunkénak érezzük azt, hiszen senkitől sem kaptuk ajándékba.«

Dr. ing. Bierbauer Virgil.